

Én*

„Nézem magam, tehát létezem”, — gondolja talán a festő is (Henry Fuselli), aki már két évszázada feledésbe merült.

1.

A sors, vagy amit így nevezünk, úgy akarta, hogy ne lehessen olyan racionális, mint amilyen szerettem volna lenni. Megadatott, hogy fölfedezzem: szerencsétlen logikám hiába próbál hidegen, biztosan ítélni, azzal a semlegességgel, ami az istenek és az emberek egy részének sajátossága. Örökké a szív impulzusaira kellett hallgatnia, melynek, mint Pascal mondja, megvan a saját logikája, amit az ész nem ismer. Úgyhogy végső soron, rákényszerültem arra, hogy elfogadjam: csakis a saját nevemben beszélhetek.

Ezért tehát *szubjektív* az önarckép eme története. Valószínűleg nem lennék képes egy rigorózus történetet írni, mely teli van tankönyvi adatokra való utalásokkal és melyben a szerző semmilyen vallomása nem helyénvaló, fölösleges. Nem becsülöm le az ilyen típusú történeteket, csupán szeretném leszögezni, hogy nem érzek sem ihletettséget, sem adottságot ahhoz, hogy számukat emeljem, mivel nem tudok eltekinteni a sorsomtól, mely arra kötelez, hogy majdnem mindig egy képzeletbeli gyóntatószékben üljek, ahol még ha másokról beszélek is, magam fölött ítélek. Egyébként az átok, ami születésemkor hangzott el, s ami egy életre szóló szubjek-

* Az itt közölt részletek a szerző „*Múzeum a labirintusban. Az önarckép szubjektív története*” című 1986-ban a Cartea Românească kiadónál (Bukarest) megjelent művéből valóak. A kötetből az előszót és a Botticelliről írott esszét választottuk. [A szerk.]

tivitást jelent, annyira kategorikus, hogy azt sem tudom, mi módon lehetnék objektív egy becsületes szubjektivitás nélkül. Következésképpen, mindig igyekeztem figyelmeztetni olvasóimat, hogy nem vagyok egy abszolút igazság birtokában és nem hiszek a létezésében sem.

Most arra figyelmeztetem őket, hogy a „Múzeum a labirintusban” semmiféleképp nem akar tudományos könyv igényével fellépni. Ez az intim sürgősségek könyve, arról, hogy mit lát az önarckép történetében egy ember, aki szereti a festészetet, de nem festő, nem is kritikus, és akinek, mindezek tetejébe, ahhoz, hogy egy művésztől írjon, nemcsak arra van szüksége, hogy az életét és a műveit ismerje, hanem érzelmi kapcsolatba kell kerülnie a szóban forgó személyiségével, vagy legalább személyiségének egy oldalával. Michelangelóról írok, mert szeretném hiúságomat bátorítani a nehéz percekben; Van Goghról, mert a magány óráiban érzem, hogyan büntet egy gyöngédség, melyet szétszórta nyújtottam vagy nem nyújtottam soha; Boticelliről, mert a „biztos recept a melankólia ellen”, melyet egy német tudós ajánlott: diéta, elfoglaltság, a vágyak korlátozása — esetemben reménytelennek bizonyult; Rembrandt-ról, mert az amszterdami kereskedőkkel való kapcsolatában valami mélyebb igazságot sejtek, öregjei hallgatásában pedig egész erkölcsöt; Masaccióról, mert huszonöt évesen olyan igazságokat mondott, melyeket sokan nem értünk meg vénségünkre sem; El Greco-ról, mert gondjaim porában időnként metafizikus ábrándozás kapott helyet; Caravaggióról, mert csábít a lehetőség, hogy fölnézzek egy szemtelenre, miután nem sikerült soha az lennem; Hals-ról, mert tetszenek a nevető emberek; Velasquez-ről, mert arról, amit nem lehet kimondani, inkább hallgatok; a manieristákról, mert közel érzem magam az „ünnepközi” művészekhez; Goyáról, mert szeretem elképzelni az ördögöt ironikus megalázkodással és gyilkos tisztelettel nézve Spanyolország királyaira; Tintorettről, mert Velencére emlékeztet; Dürerről, mert Szüziphoszra; Géricaultról, mert megható útja a korai halálig; Gauguin-ről, mert, bár otthonülő vagyok, elbűvölnek a kalandok; Munch-ról, mert még sarki ábrándjaim voltak, mikor egy kiabáló nőt láttam egy képen; Modiglianiról, mert a művészetben mást akarok látni, mint csupán fiziológiánk következményét; Andreescuról, mert a legnagyobb román festőnek tartom és olyan faluban nevelkedtem, ahol megtanultam értékelni a hallgatást; Luchianról, mert együttérzek azokkal

az alkotókkal, akiknek megvolt a Golgotájuk; Tonitzáról, mert hiszek abban, hogy létezik egy győzelem, mely a legyőzötté; Petrascuról, mert láttam egyszer egy pár diót kőből, és nem tudom feledni; Magritte-ről, mert nincs humorérzékem, de meg tudom érteni, mennyire komolyak a belga festő viccei; Mondrianról, mert a hajthatatlanság, amivel a tisztaságot üldözte, csodálatosnak tűnik és borzasztónak; Maleviciről, mert megvolt a bátorsága, hogy a festészetet annak zéró formájáig vigye, bebizonyítván, hogy az út nem végződik ott, hanem újrakezdődik... Szerettem volna ebben az első kötetben, melyet a „nyughatatlanoknak” ajánlok, Utrillóról is írni, mert bosszant a gyermeki szomorúság, mely utcáira jellemző, ahonnan mindig hiányzik valami, a magány pedig úgy csüng a falakon, mint a beteg szél. Nem volt azonban szerencsém látni egyetlen önarcképét sem. Ha van neki, egyáltalán.

2.

Egyszer egy fiatal festő nyomult be hozzám. Meg akarta mutatni legutóbbi vásznainak színes fényképeit. Miközben a fényképeket nézegettem, azon gondolkodtam, hogy mondjam meg neki, hogy a művészetnek az élet lehetőségét kell adnia, nem a másolatát. Hogy az Istennel verseng, nem a valósággal. Egy önarckép húzott ki a slamasztikából. Azt bátorkodtam mondani: „Úgy gondolom, egy jó önarckép nem éri be azzal, hogy azt mondja: —Íme, én vagyok a szerző. Nem a szerzőt kell megmutatnia, hanem a szerző egy vetületét önmagáról.” A partnerem fölháborodott: „Az önarckép én vagyok! Tán nem képzeled, hogy XIV. Lajost parafrázálhatom saját alakommal kapcsolatban?” Igazat adtam neki, úgy-ahogy tettett is az ötlet. Tényleg, soha nem jutott eszembe az önarckép ennyire drasztikus meghatározása. Csupán az ifjú látogató távozása után jöttem rá, hogy ez valószínűleg a legelterjedtebb, de egyben legfelületesebb válasz arra a kérdésre: mi veszi rá a művészt, hogy saját arcképét fesse meg? A hiúság? Más modell hiánya? Egy bogaras impulzus? Egy intim szükséglet?

Legyen: ha a művészt, aki azt mondja: „én”, egy királlyal kell összehasonlítani, akkor pontosítani kellene: egy kíváncsi királlyal. Akinek egyetlen alattvalója van: saját maga. Aki gyakorlatilag egy kis sivatagon uralkodik: saját magányán. És mégis, ritkán van béke országában. Általában minden fronton harcolnia kell, mert örökké

kérdések, nyugtalanságok, kétségek által ostromolt. Meghódított pár határozott állítást és néha beléjük zárkózik, akár egy kazamataba, de jaj, a kazamata gyakran homokból valónak bizonyul. Elég egyetlen erős szél és a falak összeomlanak. A király körül újra a sivatag látható. Új kazamatát kell építenie, belső ellenségeivel küzdve, akik néha pisztolyt adnak a kezébe, mint Van Goghnak... Csak ezután lesz képes az amszterdami kereskedőknek ellenállni, mint Rembrandt.

A művész majdnem mindig valamit le akar győzni ennek az „én”-nek a segítségével; egy kétséget, egy sorompót, egy hiányosságot. Mikor Kolumbusz elindult első utazására, mondta Braque, egyetlen esélye az imádkozás volt. A hit volt egyetlen támasza Amerika fölfedezése előtt. A második úton Amerika felé csak ismételnie kellett a már véghez vitt dolgot: az iránytű helyettesítette az imát. De az út önmagunk felé igényesebb. Nem csodálom, hogy létezik egy csomó „Rubens”, melyhez Rubens hozzá sem ért, de nem tudom elképzelni, hogy létezzen egyetlen önarcképe, melyet, ha részben is, a követők festettek.

Néha, az igaz, „én” király elegánsan felöltözött, haját gondosan elrendezte, a nyakába, mint Van Dyck, aranyláncot tett, mely finom hatást eredményez, és magától eltelve néz a tükörbe, mintha csak azt gondolná: „Még a napraforgónak is utánam kéne fordulnia.” Úgy tűnik, elfeledte a sivatagot, melyet le akart győzni s a többiek tragédiáit is. Beéri az elégtétellel, hogy saját arcképét festheti. Nácisz? Nem, Náciszról szó sem lehet itt — később meglátjuk, miért. A kérdés, melyre válaszolnunk kellene, más: az egyén csupán a névtelenség vagy a magány közt választhatott?

3.

Léger azonos színű utcákról álmodott. Az ötletet, bevallom, abszurdnak tartom. Tán csak nem arra gondolt a festő, hogy az emberek is, akik egy utcából valók, azonos színű ruhákat kellene viseljenek? Nem hiszek az arrogáns, önkényes egyénben, aki önmagát a Mindenség fölé helyezi, s nem hiszek abban sem, hogy az egyén eltűnik a Mindenségben, ahogy Mondrian akarta. Nem hiszek az egyénben, aki semmiféle határt nem hajlandó elismerni, de „gondolkodni” nem létezik „gondolkodom” nélkül, sem „szerepni” „szeretek” nélkül.

Megtudtam, hogy nem akkor vagyok egyén, amikor fölfedeztem, hogy élek, hogy élő vagyok, hanem abban a pillanatban, mikor rájöttem, hogy igazságom nem egyedülálló, hogy milliárd éppen annyira élő igazság volt, van, és lesz, mint az enyém. Valószínűleg ezért nem tudom az egyén azonosságát elválasztani a világ létezésétől, mint ahogy a világ létezését sem tudom elválasztani az egyén azonosságától. Nemegetszer állapítottam meg, hogy a világ eltűnése az egyénből megcsonkítja az utóbbit, megfosztván a lehetőségétől, hogy nagyobb értelmi kör felé nyisson, mint saját léte. És ugyanabban a mértékben azt is megértem, hogy a világ nem az egyén halálán túl, hanem az egyénen belül található meg. Az egyén eltűnése az emberből azt vonja maga után, hogy a világ is eltűnjön belőle.

Szó, ami szó, fölfedezésem alapfeltételei nem a legrózsásabbak voltak. Nem könnyű rájönnöd, hogy a saját végtelenséged olyan végesség volt, mely gyermekkorodhoz tartozott és hogy a naivan, az első verssorokban segítségül hívtott halhatatlanság szép hazugság csupán, mely a halálnak, mint hibának vagy eredendő bűnnek a legyőzéséhez szükségeltetik; hogy élő igazság vagy, de az élő igazságok megszületnek, egy ideig csillognak, aztán eltűnnek. Ezt fölfedezvén azonban, hál'istennek, nem jutottam arra a kétségbeesett következtetésre, hogy nem vagyok egyéb, mint egy szerencsétlen porszem, melyet a sors útkereszteződésre hajított és álmai netovábbja esetleg az lehet, hogy egy isten lábaira kerüljön. Ellenkezőleg, igyekeztem találni valamit, ami hozzásegít ahhoz, hogy éljek, anélkül, hogy sírnék vagy megrövidíteném magam, anélkül, hogy haragudnék a világra vagy nem vennék tudomást magamról. Arra gondoltam tehát, hogy önmagamnak kell lennem, sem robot, mely „sajátos jegyek” nélküli fiziológiai automata, sem a „világ közepe”. Úgy gondoltam, hogy a magány nem átok, a világot szeretni pedig nem erény. Ez az elemi, igénytelen filozófia — elég hamar megállapítottam — járt is egy előnnyel. Megmagyarázta magányomat és életszeretemet is, nem kötelezett lemondásra, sem egyikük vagy másikuk fölláldozására, hagyott kibékíteni őket, sőt, még abban is hihettem, hogy együtt élhetnek. És ugyanő megvédett a túlzásoktól.

Egy ideig ugyanis el voltam telve Nietzsche hiú állításával: egy ember minősége azzal a magánymennyiséggel függ össze, amelyet az illető el tudott viselni. Akár egy varázsige, mindig eszembe jutott, valahányszor az volt az érzésem, hogy egyedül vagyok. Még afelől

is meg akartam győzni magam, hogy valakit csak akkor szeretünk igazán, ha nincs velünk és hogy csak akkor láthatom, mi minden köt és közelít egy helyhez, ha eltávolodom tőle. Ez nem tartott sokáig. Lelkesíteni a magányt — mondtam magamban — veszélyes dolog, mert meggátol annak megértésében, hogy hogyan küzdhetünk ellene.

Nem estem a másik végletbe sem. Folyton azt ismétелgettem, hogy senki nem iktathatja ki önmagát anélkül, hogy súlyos következményekkel ne járna azt a módot illetően, ahogyan a világot látja; hogy csupán akkor tudhatunk meg egyre többet másokról, ha magunkról is egyre többet tudunk, csupán akkor ítéelhetjük meg őket helyesen és érezhetjük magunkat közelebb hozzájuk; hogy az ember csak akkor jön rá: nem elég önmagának, mikor elmélyül önmagában, hogy másokkal kell elosztania életét, ha egész akar lenni és végső soron maga az egoizmus követeli, hogy túllépjen saját ketrecének univerzumán. A görög bölcsek valószínűleg tudták, hogy nem létezik áttekinthetőbb világ, mint az, melyet saját mélységünkben találunk föl, hiszen ők fogalmazták meg: „Ismerd meg önmagad”, melynek éppen ellenkezője a későbbi híres *le moi est haïssable*, ami nyilván megindokolt, de teli van veszélyekkel.

Mindezek együttvéve kikerülhetetlenül elvezettek annak fölismeréséhez, hogy az „egyedül” és az „összetartón” nem zárják ki egymást. Ellenkezőleg, föltételezik. Önmagába zárkózva, begubózva, minden közösséget elutasítva elhervad az egyén. Másrészt, ha nem marad épen személyiséged, akkor mit ajándékozol, mikor önmagad szenteled? És mi értelme az áldozatnak? A magánynak saját kérdéseit kell ismételnie, hogy a másokéit megérthesse. És mi a művész, ha nem az az ember, akinek tudatában úgy tükröződik a világ, mint ahogy a csillagos ég tükröződik egy forrásban? Babérjai mindig kevés belső vérzéstől foltosak, de ha egyedül van, azért van egyedül, hogy többet szeressen és többet mondjon.

Annak a Camus-elbeszélésnek a vége jut eszembe, melyben egy festő úgy hal meg, hogy egy fehér vászomból álló képet hagy maga után, amire egyetlen szót írt saját vérével — a szóból azonban hiányzik egy betű, s így nem lehet rájönni, mit akart írni; azt, hogy „egyedül”, vagy azt, hogy „együtt”. S úgy gondolom, talán épp azért hiányzott egy betű a Jónás vérével leírt szóból, mert a művésznek magányosnak és összetartónak kell lennie egyidőben, mert néha-néha egyedül kell lennie ahhoz, hogy szorosabban kötődjön a töb-

bihez. Magábaszállván, nem fordít hátat a világnak, hanem arra készül, hogy jobban lássa; hivatása természeténél fogva mindenki problémájában otthonos, ezért tisztáznia kell saját azonosságát, hogy megszabadítsa ezt a kapcsolatot bármilyen konvencionális-mustól, saját igazságában és saját húsában érezvén meg azt. Mikor önmagát fürkészi a tükörben, nem azért teszi, mert azt gondolja: „Én vagyok a mindenség”, hanem, mert az az érzése, vagy illúziója, hogy a titok, melyben született, a közelben van. Abban a pillanatban ugyanolyan mértékben idegen számára az embergyűlölet, mint a hiúság. Mert a célja nem *ő*. Célja a *kép*, a kísérlet, hogy csökkentse azt, amit a szív, ellentétben az ésszel, soha nem fogadhat el: a halál elkerülhetetlenségét.

Az önarckép eme történetét azzal a gondolattal kezdem tehát, hogy kizárólagos „én” nem létezik a művészetben és hogy soha nem egyetlen ember van a tükörben, bár csak egyvalaki tükröződik benne.

*Bukarest
Kolozsvár*

*Octavian Paler
Fordította: Demény Péter*